

GHEORGHE GRIGOROVICI (1871–1950)

VASILE I. SCHIPOR

Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, Filiala Iași

E-mail: vasileschipor@yahoo.com

Gheorghe Grigorovici (1871–1950)

(Abstract)*

The following article is a chapter of a study elaborated in 2018, “The Romanian National Council in Chernivtsi and its Role in the Formation of the Romanian Administration of Bukovina. Contributions to a Monographic Study”. It is a plea for the need for a monographic study dedicated to the problem formulated in the title itself, from the perspective of a “great European problem”, which would also aim at solving the “Bukovina issue” “within the Romanian identity”. Our contribution in this regard is organically connected to the yet “unclosed national file” in the historiography of the Great Union, regarded as “a cardinal theme of the Romanian historical discourse”, by approaching the imperative of “conducting investigations” in other neighboring research areas, such as the social elites, the collective mentalities, the rural and suburban communities, as well as those built around provincial markets etc.

Structurally the study focuses on some main problems brought to the debate of the civil society in Bukovina in 1918: 1) The organization of the Romanian administration of Bukovina – a “European problem”, conceived “within the invigorating Romanian identity”; 2) Gheorghe Grigorovici (1871–1950): “New days are about to come, open the door in time, so that it will not be broken[!]”; 3) Radu I. Sbiera (1876–1946): “Let’s put not only the mind, but also the heart to work!”.

Each of the three sections of the study is followed by an annex, comprising documents which are for the first time approached from a philological perspective. All these are richly illustrated, with reproductions of watercolors, various vintage illustrations and photographs, some of which are unpublished in our historiographical works. Some reproductions of artistic works – watercolors, lithographs, serial postcards, as well as some photographs taken in workshops and photographic studios from the late nineteenth and early twentieth centuries, known or less known to a wider audience – outline through their intimate and profound message in relation to the documents (re)brought into debate a bright period in the European and national history: la Belle Époque (1871–1914).

The purpose of our annexes is, at the same time, to stimulate knowledge and to facilitate the understanding of some problems that the newer generations, today, face in a period of confusion of values: how was the emergence of the generation from 1918 possible, what “expertise” had the personalities of this fortunate year of our

---

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

contemporary history, what “recommended” them or what “qualified” their energetic options, what put them in the service of common national values, high feelings and ideals?

Keywords: generation, historiography of the Great Union of 1918, historiographical discourse, political program, Constituent Assembly, the Romanian administration of Bukovina, congress, generation of the Union of 1918, monographic study.

Gheorghe Grigorovici, cunoscut și cu numele George Grigorovici¹, vede lumina zilei în 4 mai 1871, în localitatea Storojineț, reședința districtului cu același nume, fiind al 12-lea copil, din cei 13 născuți în familia învățătorului român Vasile Grigorovici, „scriitorul și sameșul satului, tâlmaci la judecătorie, logofăt la curte, cântăreț la biserică”, și a Alexandrei, născută Timcu, originară din Cernăuți. Nașii săi de botez sunt frații Tudor și Iancu Flondor, fiii boierului „de bun neam” Gheorghe Flondor din Storojineț. Tatăl său, scris în actele vremii Basil Grigorovici (22 ianuarie 1830–1914), absolvent al Școlii Normale din Cernăuți, învățător superior, director al Școlii Elementare (Oberlehrer) din Storojineț (din 1874), metrolog cezaro-crăiesc (maistru pentru verificarea de măsuri și greutate), decorat, la pensionare, pentru meritele sale deosebite, cu medalia Crucea de aur pentru „Serviciu credincios”², este originar din Horodnicu de Sus, „cuib de români” din districtul Rădăuți, fiul lui Irmolai Zub, om cu stare, „răzeș cu trecere în sat”, și al Salomei Zub, la al căror nume de familie însă, renunță din motive necunoscute.

¹ Vezi, între altele, interviul *Emil Grigorovitză. 85 de ani de la moarte*, realizat cu academicianului Radu Grigorovici de Dumitru Teodorescu, publicat, mai întâi, în cotidianul „Crai nou” din Suceava, anul XII, nr. 2828, 31 ianuarie 2001 – nr. 2834, 8 februarie 2001, p. 5 și retipărit în volumul acad. Radu Grigorovici, *Bucovina între milenii. Studii și documente, cuvânt-înainte* de D. Vatamaniuc, m. o. al Academiei Române, ediție îngrijită de Rodica Marchidan și Rodica Iațencu, indice de nume: Rodica Iațencu, București, Editura Academiei Române, colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (19), 2007, p. 42. Forma prenumelui folosită de Radu Grigorovici este George, cu motivarea: „așa va semna mereu”. În pofida „modei bucovinene” de adoptare, în viața cotidiană, a hipocoristicului George, sub influență transilvăneană, noi optăm pentru forma Gheorghe, așa cum este trecută în documentele Consiliului Național Român de la Cernăuți, ale Congresului General al Bucovinei, din 15/28 noiembrie 1918, și cum bănuim că este trecută și în *Condica născuților a Parohiei Greco-Orientale din Storojineț*, la care, din păcate, nimeni nu face referire. Mai scriu Gheorghe și nu George Grigorovici: Lucian Predescu (1940), Horst Klein (2012), Dumitru Covalciuc (2017), acesta din urmă, cercetător bucovinean, publicist și editor preocupat de valorificarea bogatelor fonduri documentare de la Arhivele de Sat din Cernăuți. Și articolul postat pe *Wikipedia*, enciclopedie liberă, adoptă scrierea numelui pentru care am optat noi: Gheorghe Grigorovici.

² Radu Grigorovici, *Argumente. Despre oameni, idei și politici*, Craiova, Editura Alma, 2011, pp. 50–51. „Creșterea, educarea și înzestrarea cuviincioasă a descendenților – scrie nepotul său, acad. Radu Grigorovici, într-un interviu publicat în 2001 și republicat în 2007 – nu era treabă ușoară. Vasile își completează veniturile, parcurgând în vacanțe satele în calitate de controlor de măsuri și greutate. În ciuda înfățișării sale blajine, este un director eficient. Realizează cele mai înalte cote de frecvență și de absolvire din Bucovina și cel mai mare raport între numărul de fete și cel de băieți și se dovedește că numărul de elevi de limbă maternă română din oraș [Storojineț] întrece apreciabil numărul celor de limba ruteană, în timp ce statisticile preliminare susțineau exact contrariul. Este decorat cu crucea de aur «Serviciu Credincios» și răsplătit la pensionare cu cea mai mare pensie acordată vreunui învățător din Bucovina” (acad. Radu Grigorovici, *Bucovina între milenii. Studii și documente*, pp. 41–42).

Primul copil al familiei este Emanuel/Emanuil, numit de cei apropiați Emil (născut în 15 februarie 1857, în Rădăuți), cunoscut, mai târziu, ca „personalitate cu preocupări multiple”: prozator („adevăratul povestitor al vieții bucovinene cu trecutul ei patriarhal”, „duiosul cronicar al Țării de Sus”, cum îl numește Constantin Loghin³), pedagog și autor de manuale școlare în limba germană, filolog, critic și istoric literar, traducător în germană al liricii eminesciene, lexicograf poliglot, unul dintre cei dintâi germaniști români, autor al unor studii evidențiind „o erudiție remarcabilă”⁴, istoric, geograf (autor al unei lucrări rarissime și, deși controversate, încă „un instrument de lucru și de informare indispensabil oricărui om interesat de istoria și realitățile sfârșitului de secol XIX ale Bucovinei”: *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, Atelierele Grafice Socec et comp., Societate Anonimă, 1908), publicist⁵. Un alt frate mai mare, Constantin (Costache) Grigorovici (născut în 7 iunie 1867, în Storojineț), ajunge învățător și director al Școlii Elementare din Vatra Dornei (în 1894, îl găsim învățător titular la Școala de cinci clase din Storojineț, deschisă în 1858)⁶. În această familie mai trăiesc trei surori: Olga, Eleonora și Ștefania.

³ Constantin Loghin, „Un cronicar duios al Bucovinei: Emanuil Grigorovitz (1857–1905)”, în *Istoria literaturii române din Bucovina 1775–1918 (în legătură cu evoluția culturală și politică)*, Cernăuți, Tipografia „Mitrop. Silvestru”, 1926, pp. 199–204 (retipărită, într-o ediție îngrijită, de Alexandrina Cernov, m. o. al Academiei Române, Cernăuți, Editura „Alexandru cel Bun”, colecția „Bucovina literară”, 1996, pp. 262–267). În „îmbelșugata sa activitate literară”, Em. Grigorovitz îi „eternizează” pe bucovineni într-o serie de schițe, nuvele și amintiri ce reușesc să surprindă adevărate „tipuri caracteristice”, „tipuri bucovinene”: „țărani blajini, harnici și chivernisitori”, „tipul particular al răzeșului bucovinean, bun român și bun [cetățean] austriac”, alogeni simpatici, precum „jupânul Toiba”, stabiliți în Bucovina înainte de 1866, „boierul de modă veche” Nicolae Flondor. Interesante, în primul rând, prin valoarea lor documentară, sunt și schițele care îi aduc o oarecare notorietate acestui scriitor „specializat în imagini de viață evreiască” – G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982, p. 640: Emanoil Grigorovitz, „scriind amintiri-tablouri din provincia lui [...], s-a specializat în imagini de viață evreiască (*Oirăh Gutmann, Jupânul Toiba*), pline de termeni locali”. În schițele și povestirile sale, Em. Grigorovitz „învie, ca în picturile olandeze, viața autentică a satelor și orașelelor bucovinene”, acestea distingându-se prin „umorul și recrearea unui mediu dispărut, oarecum exotic, și mânăuirea superbă a limbii populare românești, care mai supraviețuiește pe alocuri” (Radu Grigorovici, *op. cit.*, p. 17). În această lume patriarhală își petrece copilăria și adolescența și fratele său mai mic, Gheorghe Grigorovici.

⁴ Const. Ciopraga, *Literatura română între 1900 și 1918*, Iași, Editura Junimea, 1970, p. 592.

⁵ Vezi și Dumitru Teodorescu, *Em. Grigorovitz. Viața. Opera*, Rădăuți – Chișinău, Editura RO Basarabia-Bucovina Press – Editura Hyperion, 1995, pp. 9–13; Petru Rușșindilar, *George Grigorovici și social-democrația în Bucovina*, București, Editura Fundației „Constantin-Titel Petrescu”, 1998, pp. 11–15.

⁶ Vezi și Constantin Ungureanu, „Statistica școlilor primare din Bucovina în anul 1894”, în lucrarea *Învățământul primar din Bucovina (1774–1918)*, Chișinău, Editura Civitas, 2007, p. 248. Aici se precizează că Vasile Grigorovici este director suplinitor al Școlii de cinci clase din Storojineț, cu limbile de instruire germană, română și ruteană. În 1894, aici învață 1 071 de copii (517 băieți și 554 de fete), 613 sunt germani, 211 români, 180 ruteni, 67 polonezi. După religie, 235 sunt romano-catolici, 119 greco-catolici, 224 ortodocși, 17 evanghelici și 476 mozaici. În 1894, Vasile Grigorovici este membru în Consiliul școlar districtual, condus de Nicolae Balmoș (președinte) și dr. Iancu cavalier de Flondor (adjunct) (p. 244). După această sursă, ce valorifică documente originale ale vremii, trecem și data nașterii învățătorului Constantin Grigorovici: 7 iunie 1867, trecută altfel de Radu Grigorovici (7 august 1867).

După absolvirea Școlii primare (Triviale-Schule), la Storojineț, Gheorghe Grigorovici urmează cursurile Gimnaziului Superior de Stat din Rădăuți (1885–1892)⁷, unde obține rezultate bune la învățătură și Diploma de maturitate (Bacalaureat).

În volumul de proză scurtă *Cum a fost odată. Schițe din Bucovina* (București, 1911), fratele său, Em. Grigorovitzza, scrie despre oamenii acestui târg bucovinean „cu belșug mult lăudat”, care îi va fi înrâurit și lui devenirea în adolescență, între altele: „La sărbători și zile mari îi vedeai pe rădăuțeni, după cum le era legea, despărțindu-se în două tabere: papistași și pravoslavnici, care se îndreptau spre bisericile lor. [...] La ziua împăratului însă, la 18 august, se făcea oarecum împăcare și frăție. Că ieșeau cu toții împreună la parada mare. Și vedeai atunci pe canonicul de la biserica nemțească, alătura de protopopul nostru, pe catolicul comandant al hergheliei, Doconal, alătura de judecătorul român Pitei, pe geometrul rus, unit, cu baumaistrul ungar, calvin, pe cei trei doctori cu cei doi spițeri și doi veterinari, la spate, fiecare de altă limbă și lege. Vedeai rânduri-rânduri, pe toți slujbașii, amployații, ofițerii, și mari și mici, vlăstari din toate neamurile, cu galoane și felendreșuri, amestecându-se prietenos cu burgherii îmbrăcați în haine negre și cu moldovenii târgului în zuboanele lor lungi, veniți toți, cu fețele senine, să cânte în bubuitul săcălușelor imnul împăratesc „Gott erhalte”. Vedeai la zilele mari de aceste o Austrie adevărată, ținând ca o cloșcă buimăcită sub aripile ei toate neamurile de untertani, adică supuși, cu porturile și graiurile lor”⁸.

⁷ Petru Bejenaru (coord.), *Compendiu istoriografic al Liceului Teoretic „Eudoxiu Hurmuzachi” 1872–1997*, Iași, Editura Bucovina, 1997, pp. 116–117 (lucrare tipărită cu sprijinul Fundației Söros pentru o Societate Deschisă, care „sponsorizează integral” cartea).

⁸ Emanuil Grigorovitzza, „Târgul Rădăuțului”, în volumul *Cum a fost odată. Schițe din Bucovina* (București, Editura Librăriei Naționale, 1911), apud *Antologia prozei*, II, Horodnic de Jos, Editura „Ion Prelipecean”, 2016, p. 17. În schița „Pe Valea Siretului”, din același volum, se află și o frumoasă descriere a târgului Storojineț și a împrejurimilor acestuia, realizată în pagini de un pitoresc memorabil (pp. 24–40), un adevărat elogiu adus ordinii din societatea bucovineană a epocii, meseriilor folositoare și „oamenilor ajunși la stare și avere prin munca lor neobosită”, ca la Rădăuți (p. 16) și ca peste tot în Bucovina de odinioară. Pentru același subiect, evocarea „drăgălașului târguleț și sat de odinioară, cuib de moldoveni”, Storojineț, vezi și „Povestea unui târg moldovenesc. Amintiri din trecutul Bucovinei”, în volumul, apărut în mai multe ediții, *Chipuri și graiuri din Bucovina*, Berlin, 1900; București, 1905 și 1924), reeditat, mai aproape de noi în Emanuil Grigorovitzza, *Antologia prozei*, I, 2016, pp. 46–59. Despre relațiile interumane rămase proverbiale, aici, ilustrând un tip uman, considerat de unii etalon pentru această epocă, dar contestat vehement de alții, transcriem, în primul rând, pentru plăcerea (re)lecturii alese, și un fragment din memorialistica lui Ovid Țopa: „[În 1909], am plecat cu părinții la Rădăuți, unde trăia unchiul meu, dr. Ipolit Tarnavski, preot ajutor și suplinitor la liceu. [...] Unchiul meu locuia pe Strada Frătăuților. Atât dânsul, cât și mătușa Aspazia, pe atunci o tânără doamnă brunetă, frumoasă, erau gazde foarte primitoare. La masă, bucate gustoase și de multe feluri, cu băutură bine aleasă: coniac franțuzesc, bere Pilsen și vin bun românesc, pe care unchiul știa de unde să-l comande, căci nu degeaba era renumit ca unul dintre puținii cunoscători de vinuri din Bucovina. Dar masa era originală și prin persoanele care au luat loc în jurul ei. În afară de doctorul veterinar Isar, un bun prieten al casei, fiu de răzeș din regiunea rutenizată, și de noi, cei veniți din Cernăuți, se mai găseau pastorul luteran Carol Decker, un silezian înalt, voinic, cu fața rotundă și puțin chel, om de viață, precum și prelatul

În perioada 1893–1901, Gheorghe Grigorovici urmează cursurile Facultății de Medicină de la Universitatea din Viena. În 1901, obține diploma de doctor, însă renunță la susținerea celui de al doilea „rigurosus”, pentru a nu fi tentat să practice medicina, și „se lansează în politică pe linie social-democrată”. În perioada studiilor, aderă „cu entuziasm” la mișcarea social-democrației din Austria, devine membru fondator al Asociației pentru educația social-științifică și al Societății „Viitorul”, îndrumate de social-democrați, intră în rândurile Partidului Social Democrat din Austria și susține conferințe în cercurile culturale ale muncitorilor.

Spre sfârșitul facultății, o cunoaște aici pe Tatiana Pisterman, născută în 31 martie 1877, studentă la Facultatea de Filosofie, originară din Căminuța Podoliei, cea mai mică din familia cu 14 copii a starostelui negustorilor de aici, Wolf Pisterman, și a Rozei Pisterman, supranumită în familie „înțeleapta”. În timpul vacanțelor, tinerii corespund, redactându-și scrisorile în limbile germană și rusă. Pentru legăturile sale „inadmisibile cu un creștin”, cu toată aparența de „neamț interesant” a acestuia, sub presiunea familiei, Tatiana este obligată să se transfere în Elveția, la Berna. Aici, tinerii îndrăgostiți „se întâlnesc pe ascuns” și, în cele din urmă, se căsătoresc, în 10 octombrie 1903, la Viena. Tatiana este dezmoștenită de părinți. Tinerii căsătoriți, trăind într-o „comuniune încărcată de dragoste” și într-o „comuniune de idei”, se întorc în Bucovina și, pentru o vreme, se stabilesc la Storoieneț (1905–1906), fiind găzduiți de familia ospitalieră a soțului. Aici, Tatiana Grigorovici își redactează teza de doctorat, „Die Wertlehre bei Marx und Lassalle. Beitrag zur Geschichte eines wissenschaftlichen Missverständnisses” [Teoria valorii la Marx și Lassalle. Contribuții la istoria unei confuzii științifice], pe care o susține la Catedra de științe economice a Universității din Berna, în 1 martie 1906, obținând calificativul *magna cum laude*. Pe diploma ei de doctorat scrie: „domina praenobilissima atque doctissima” („o doamnă prea nobilă și învățată”)⁹.

---

catolic Swoboda, un bărbat scund și gras. Prietenia nesilită dintre acești preoți a trei confesiuni diferite mi-a părut atunci curioasă, dar am aflat mai târziu, peste câțiva ani, că ea era întreținută de credincioșii celor trei biserici care, la Rădăuți, se împăcau mai bine între ele decât în altă parte” (Ovid Țopa, *Amintiri din Țara Fagilor*, vol. 1, ediție îngrijită de Iolanda Malamen, introduceri de Ion-Bogdan Lefter și Barbu Cioculescu, București, Editura Tracus Arte, 2011, pp. 125, 126). Vezi pentru aceasta și Vasile I. Schipor, „Memorialistica bucovinenilor. Farmecul indelebil al culturilor în dialog”, comunicare la Conferința științifică internațională „Bucovina și bucovinenii în istorie”, cea de a XXV-a sesiune anuală de referate și comunicări științifice a Institutului „Bucovina”, consacrată împlinirii a 25 de ani de la înființarea Centrului de Studii „Bucovina” al Academiei Române, Rădăuți, 29 septembrie 2017 (text inedit).

⁹ Lucrarea este publicată, în regie proprie, cu același titlu, peste doi ani, la Viena, sub egida Editurii Verfasserin. În 1910, se retipărește în seria „«Marx-Studien». Blätter zur Theorie und Politik”, hrsg. von Dr. Max Adler und Dr. Rudolf Hilferding, Dritter Bd., Neudruck der Ausgabe, Wien, 1910, stârnind „un interes remarcabil” (Horst Klein, 2012). Potrivit afirmației doamnei dr. Rodica Marchidan, care a văzut coperta postată pe Amazon.com, lucrarea este republicată în 1975. Noi nu am găsit-o încă. Pentru informații mai multe, vezi și Petru Rușindilar, *op. cit.*, p. 194; acad. Radu Grigorovici, *Bucovina între milenii. Studii și documente*, pp. 42–43; Horst Klein, „Tatiana Grigorovici (1877–1952). Zum 60. Todestag der Austromarxistin” [Tatiana Grigorovici (1877–1952). La 60 de ani de la moartea austromarxistei], în „Jahrbuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung 2012/III”, September 2012, pp. 132–141.

Refuzând postul de asistent universitar la Berna, oferit de profesorul August Oncken, „o autoritate europeană” în economia politică a vremii, ea revine în Bucovina, unde se remarcă prin sprijinul acordat activității politice a soțului său, publicând „broșuri de popularizare a teoriilor marxiste”, pe care le traduce în diverse limbi, și prin activitatea intensă de asistență socială, desfășurată în rândul populației nevoiașe din Cernăuți și împrejurimi.

Până în 1905, Gheorghe Grigorovici întreprinde călătorii de studii, de mai lungă durată, în Germania, Elveția și Rusia. La invitația Uniunii Muncitorilor din Lausanne, la 3 aprilie 1905, este invitat în Elveția ca „orator festiv” la sărbătorirea zilei de 1 Mai.

Reîntors în Bucovina, Gheorghe Grigorovici devine fondator și, în scurt timp, liderul „recunoscut și stimat al social-democraților de aici”, reuniți, de la 30 august 1896, în Partidul Social-Democrat din Bucovina, ce cuprindea peste 700 de muncitori de „diferite meserii și naționalități”. Aici, este, mai întâi, redactor la ziarul socialist „Volksprese”, cotidian înființat la 1 ianuarie 1897 și devenit săptămânal, începând din 1903, apoi secretar al Partidului Social-Democrat Român și al sindicatelor din Bucovina. În mai 1906, fondează la Cernăuți periodicul lunar „Lupta”, organ al social-democraților români din provincie, „prima gazetă social-democrată în limba română din Bucovina”, ce apare, de la anul III, nr. 2, 14 iunie 1908, cu modificare de subtitlu, până în 12 iulie 1910. Gheorghe Grigorovici este aici editor și redactor responsabil în primii ani de apariție, când publicația devine „un organ socialist de prestigiu, iubit și citit de muncitori, țărani, intelectuali nu numai din Bucovina, ci și din Transilvania și din Vechea Românie”¹⁰. Tot acum, Gheorghe Grigorovici participă la lucrările Conferinței organizațiilor sindicale și socialiste din România, București, 13–15 august 1906, „un moment istoric”, prin participarea delegaților din Bucovina și din Transilvania.

În 1907, în urma primelor alegeri din Monarhia Austro-Ungară, desfășurate pe baza votului universal, egal și secret, Gheorghe Grigorovici devine singurul deputat social-democrat român ales în Parlamentul de la Viena. Gheorghe și Tatiana Grigorovici se mută acum la Cernăuți, locuind într-o cameră mobilată din Piața Teatrului Orășenesc, dedicându-se „organizării mișcării muncitorești social-democrate”. Tatiana Grigorovici funcționează la Cernăuți ca administrator al Maternității și al Spitalului de Obstetrică și Ginecologie¹¹.

În 27 septembrie 1908, participând la Conferința Partidului Social-Democrat din Austria, Gheorghe Grigorovici afirmă că vorbește nu numai ca socialist, ci, mai cu seamă, „ca un fiu al poporului român”: „Pe noi, românii – afirmă el –, ne interesează evenimentele din Ungaria aproape de tot! Trăiesc doară în țara aceasta

¹⁰ Petru Rușșindilar, *op. cit.*, p. 34.

¹¹ După moartea tatălui, primește la Cernăuți zestrea pe care i-o trimite mama, din Camenița, fără nicio scrisoare de însoțire. După 1918, dr. Tatiana Grigorovici funcționează și ca director al Casei de Asigurări din Cernăuți. Ocazional, lucrează ca administrator al unui hotel de lux din Olănești-Vâlcea, ca să-i poată cumpăra pian fiului său Radu, dotat muzical.

mai mult de trei milioane de frați de sânge de ai noștri sub jugul unei robii nemaipomenite. Noi, românii, avem trista soartă de a fi sfâșiați în patru părți, sub patru stăpâniri și îndurăm cu greu această soartă”¹².

„Calendarul muncii pe anul 1909” de la București, la care colaborează începând din 1907 împreună cu Tatiana Grigorovici, îi publică o scurtă biografie și o fotografie, făcându-l cunoscut cititorilor din Vechiul Regat pe deputatul românilor în Parlamentul de la Viena¹³. În 1909, în activitatea sa din Parlamentul de la Viena, pledează pentru reînnoirea acordului comercial dintre Austro-Ungaria și România (vezi ședința din 21 decembrie 1909), pe care îl consideră „un pas nou în domeniul tratatelor comerciale cu statele vecine”.

În alegerile din 31 mai 1911, Gheorghe Grigorovici este ales, din nou, deputat în Parlamentul de la Viena. Din această perioadă, datează „marea [sa] înrâurire” asupra lui Eftimie Gherman (1894–1980), tânăr social-democrat originar din Banatul Montan, venit de la Oravița să se alăture socialiștilor români din Budapesta și Viena, care îi va păstra o amintire frumoasă „dascălului care i-a desăvârșit personalitatea politică”. În 20 noiembrie 1911, în familia Grigorovici se naște un băiat, Radu, unicul lor fiu.

Un moment semnificativ din activitatea politică a social-democratului bucovinean Gheorghe Grigorovici îl constituie participarea sa împreună cu Constantin Dobrogeanu-Gherea, ca delegați comuni ai Partidelor Social-Democrate din România și Bucovina, la Congresul Internațional a II-a de la Basel (Elveția), din noiembrie 1912, ce reunește peste 500 de delegați din întreaga Europă. În contextul „chestiunii Orientului” (de fapt, a Europei de Sud-Est) și al adoptării unei „linii de conduită potrivită” de către partidele socialiste din Balcani, despre care se vorbește în memoriul reuniunii și la mitingul de la Basel, organizat tot acum, reține atenția afirmația socialistului bucovinean despre „situațiunea României, care este în pericol să cadă jertfă lăcomiei imperialismului austriac sau rus, dacă se va

¹² Apud Petru Rușșindilar, *op. cit.*, p. 62.

¹³ În cele zece tomuri ale acestui calendar de la București, din perioada 1907–1916, ce difuzează, pe lângă articole aparținând unor nume cunoscute din istoria social-democrației românești, diverse scrieri ale unor mari scriitori români (M. Eminescu, I. L. Caragiale, G. Coșbuc, O. Goga, N. D. Cocea, P. Cerna, Panait Istrati) și străini (Lev Tolstoi, Ada Negri, Vladimir Korolenko, A. Strindberg), dr. Tatiana Grigorovici, semnează articolele: „Femeia proletară și socialismul”, traducere de R. G., I; 1907, pp. 110–112; „Femeia în revoluția rusească”, III, 1909, pp. 39–43; „Părăsirea și protecția copiilor în Austria”, IV, 1910, pp. 63–67. Vezi, pentru mai mult informații și date: Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Calendare și al manahuri românești 1731–1918. Dicționar bibliografic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, pp. 394–400. Alte lucrări semnate de Tatiana Grigorovici: „Votul egal și femeile”, în „Socialismul”, nr. 96, 29 mai 1919; *Lupta de clasă*, ediția a II-a, București, Cercul de Editură Socialistă, 1919 (sub egida Editurii PSD, în 1944, apare ediția a VI-a a acesteia; tradusă în mai multe limbi, lucrarea se bucură de circulație pe câteva continente: Europa, Asia, America de Nord); „Datoria statului față de copii”, în „Socialismul”, nr. 6, 11 ianuarie 1920; Karl Kautsky, *Originile creștinismului, o cercetare istorică*, traducere de Tatiana și Radu Grigorovici, București, Editura PSD, 1945, 487 p. Să mai reținem, tot aici, corespondența Tatiane Grigorovici cu Karl Kautsky (1854–1938), teoretician proeminent al marxismului, adept al „marxismului ortodox” și critic deschis al revoluției bolșevice.

încrede în amăgirile acestor două state răpitoare”: „Atât Rusia, cât și Austria și-au înfipt adânc ghiarele lor în carnea națiunii române, răpind Basarabia și Bucovina, iar românii din Transilvania au fost dați pradă oligarhiei maghiare”¹⁴.

După izbucnirea Marelui Război, 150 000 de bucovineni sunt obligați de autoritățile austriece să se refugieze în zona Salzburg și în Austria Superioară. Blocarea Galiției, prin ocuparea de către armatele rusești ori prin stabilirea frontului aici, îi obligă pe refugiați să plece în zona stabilită de autorități prin România. Familia Grigorovici poposește timp de câteva luni la Ploiești, locuind în casa lui Dobrogeanu-Gherea, apoi călătorește până în Moravia de Sud, la Göding, în districtul Hodonin. Și aici, Tatiana Grigorovici lucrează în administrația unui spital, în care sunt aduși de pe front soldați răniți. Familia Grigorovici primește o locuință de serviciu a Spitalului Militar. După doi ani, familia se mută în Spitalul TBC din Sternberg, lângă Olomouc (Olmütz), unde rămâne până la sfârșitul lunii septembrie 1918. Deputatul Gheorghe Grigorovici aduce în dezbaterile Parlamentului de la Viena, tratamentul neprietenesc aplicat refugiaților bucovineni de către autoritățile de frontieră din Ungaria, precum și condițiile precare din taberele de refugiere austriece. Deputatul bucovinean afirmă că bucovinenii, „victime ale războiului”, n-au cerut niciodată să fie evacuați, că această evacuare n-a fost necesară și că, prin măsurile adoptate, comandamentul suprem austro-ungar „i-a alungat pe bucovineni din patria lor”, oferindu-le condiții de viață ce „constituie o bătaie de joc la adresa oricărei morale, oricărei cuviințe și oricărei posibilități de a trăi în mod igienic”¹⁵. În același timp, Gheorghe Grigorovici se îngrijește de răniții aflați în spitalele militare din Moravia (1914–1916), iar ulterior, până în 1918, împreună cu Jacob Pistiner, activează în cadrul Comitetului de ajutorare a refugiaților din Bucovina, preocupându-se, totodată, de invalizii de război, muncitori, studenții români și familiile lipsite, în timpul iernilor grele, de îmbrăcăminte. La începutul lunii octombrie 1918, familia Grigorovici revine în Bucovina.

Spre sfârșitul anului 1918, Gheorghe Grigorovici prevede, ca „ținte tactice” ale social-democrației, formarea de state naționale suverane pe „ruinele” vechii Monarhii austriece. În această perioadă, deputatul Gheorghe Grigorovici are „o poziție ambiguă”. Deși „era român și naționalist român”, fiind „ales de toate neamurile Bucovinei”, nu-i reprezenta pe români „sută la sută” (după 1918 i se va cere chiar să facă „o social-democrație românească”). „Ambiguitatea poziției sale politice – scrie academicianul Radu Grigorovici, în 2001 – rezulta din faptul că era

¹⁴ Conf. Petru Rușșindilar, *op. cit.*, p. 78. Și la „întrunirea antirăzboinică” de la București, din 1913, deputatul bucovinean în Parlamentul de la Viena se exprimă la fel, susținând că „cea mai justă poziție pentru România este neutralitatea”: „Suntem megieși cu două state rapace: Rusia și Austro-Ungaria; amândouă ne-au prădat, unul ne-a luat Bucovina, celălalt Basarabia, astfel că nu avem niciun interes să sprijinim nici pe unul, nici pe celălalt; prin urmare, bine este să rămânem neutri, căci așa vom putea adăuga teritorii și de la unul și de la altul” (*ibidem*, p. 80).

¹⁵ Pentru Rușșindilar, *op. cit.*, pp. 82–84.

dedicat, în același timp, mai multor țeluri: neamului său, socialismului și democrației, libertății cuvântului și dragostei aproapelui”¹⁶.

În ceea ce privește problematica dezbaterilor parlamentare din toamna acestui an (destinul Monarhiei austriece, „problema românească” din Monarhie, lupta românilor pentru unitate național-politică, problema Bucovinei), discursul său din Parlamentul de la Viena, rostit în 22 octombrie 1918, rămâne un „exemplu de maturitate politică”, distingându-se prin argumentația întemeiată pe argumente istorice, economice și prin franchise: „Astăzi sunt nevoit să vorbesc tot din punct de vedere românesc, căci teritoriile locuite de români sunt astfel situate, încât Carpații se găsesc între ele și o parte se înclină spre șesul ungar, iar cealaltă parte spre Marea Neagră. Niciun român nu va renunța vreodată la tendința de a reuni poporul român. Unirea românilor este un ideal și un țel pe care românii îl vor urmări întotdeauna, oricând, în toate împrejurările, indiferent care va fi constelația lor viitoare, indiferent cum va evolua soarta lor”; „Orașul Cernăuți nu este un oraș izolat, orașul Cernăuți este centrul economic al Bucovinei, este punctul central al tuturor instituțiilor și așezămintelor pe care le posedă românii și germanii în Bucovina, este sediul Landtagului, al Landtagului istoric, locul istoric în care românii au format majoritatea. Acest oraș, Cernăuți, este sediul centralelor culturale ale germanilor, sediul Universității și al catedrelor românești, sediul tuturor institutelor culturale, a[l] internatelor de băieți necunoscute aici, în Vest, a[l] internatelor de ucenici, precum și a[l] internatelor de fete. Aceste internate nu sunt destinate exclusiv Cernăuților; a adminte așa ceva ar fi o eroare, pentru că acestea se leagă de toată regiunea româno-germană a Bucovinei și acolo își trimit toți germanii și toți românii din toată regiunea copiii la învățătură”¹⁷.

În 27 octombrie 1918, deputatul social-democrat Gheorghe Grigorovici participă la Adunarea politică de la Cernăuți, care se proclamă Constituantă și alege Consiliul Național Român, ca „organ reprezentativ al românilor bucovineni”. Între cei 50 de membri aleși ai Consiliului Național se află și deputatul Gheorghe Grigorovici, care devine, tot acum, și membru al Comitetului Executiv prezidat de Iancu Flondor. Ilustrativă pentru activitatea sa, desfășurată în Consiliul Național Român de la Cernăuți, este intervenția lui Gheorghe Grigorovici în dezbaterile din ședința a treia a Consiliului Național Român din seara zilei de 13 noiembrie 1918, pe care o reproducem integral în *Anexa 2*.

În 15/28 noiembrie 1918, Deputatul Gheorghe Grigorovici participă la lucrările Congresului General al Bucovinei, din Sala Sinodală a Palatului Mitropolitan din

¹⁶ Conf. *Părinții*, extras din interviul acordat fizicianului dr. Victor Bârsan, în 2001, republicat în Radu Grigorovici, *Argumente. Despre oameni, idei și politici*, cuvânt-înainte de Dan H. Constantinescu, Craiova, Editura Alma, 2011, p. 72, extras ilustrat cu reproduceri după cinci fotografii de familie.

¹⁷ Apud Petru Rușșindilar, *op. cit.*, pp. 94, 98. Pentru problema Bucovinei, vezi tot aici pp. 95–101, care valorifică *Stenographisches Protokoll*, Haus der Abgeordneten, k. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, pp. 4634–4687, (dezbaterile din ședința parlamentară din 22 octombrie 1918).

Cernăuți, care hotărăște, „în numele suveranității naționale”, în unanimitate, „unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare, până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României”, eveniment crucial din istoria noastră contemporană.

În 8 iunie 1919, Gheorghe Grigorovici fondează la Cernăuți săptămânalul „Vremea nouă”, organ al Partidului Social-Democrat Român, al cărui editor și redactor-șef este până în 6 februarie 1921 și ține conferințe de popularizare a științelor în mediul muncitoresc. În casa de pe Strada Vasile-Vodă Lupul, din Cartierul vilelor, din Cernăuți, în care se mută acum, soții Gheorghe și Tatiana Grigorovici se îngrijesc să ofere unicului lor fiu o educație aleasă¹⁸. În 1936, familia Grigorovici se mută la București, locuind într-o casă cochetă, cu grădina mare, aflată astăzi pe Strada Comandor Octav Botez.

În perioada postbelică, cu deosebire în primii ani de după război, Gheorghe Grigorovici este antrenat în viața politică și în viața parlamentară a țării, animate, între altele, de o problemă diversă, ce vizează: unificarea mișcării muncitorești din România, problema agrară/rezolvarea „problemei țărănești”, prin înfăptuirea unei „reformă agrare cu caracter revoluționar”, „înfăptuirea democrației”, cu ajutorul „armelor moderne” (ceea ce îi lipsește statului român – crede el – este democrația!),

---

¹⁸ Radu Grigorovici urmează cursurile Liceului „Aron Pumnul” (1921–1928), ia lecții de pian, în particular, cu Amalia Eigermann, de la care deprinde „dragostea pentru practicarea muzicii”, învață limba germană, citește selectiv din clasicii români și europeni (cu preferință, în original, pentru autori germani) după care studiază la Facultatea de Științe a Universității din Cernăuți. Aici obține licența în științe chimice (1931) și în științe fizice (1934), apoi funcționează ca preparator în cadrul Laboratorului de Fizică Experimentală al Universității, condus de profesorul Eugen Bădărău (1933–1935). La 31 august 1934, Radu Grigorovici se căsătorește cu Elena Răzvan, originară din Carapciu pe Ceremuș, împreună cu care va înfrunta valurile vieții timp de peste șapte decenii (2008). La București, unde se mută în 1936 și tânăra familie Grigorovici, vine pe lume, la 28 octombrie 1936, singura nepoată, Rodica, absolventă a Facultății de Matematică-Fizică a Universității „C. I. Parhon” București (1959), doctor în științe fizice cu teza „Spectre de vibrație și natura legăturii chimice în compuși halogenați cu carbon și siliciu” (1981). La Universitatea București, Radu Grigorovici își susține examenul de doctorat cu teza „Potențialul disruptiv în vapori de mercur” (1938). Împreună cu mama sa, Tatiana Grigorovici, traduce din Karl Kautsky, *Thomas Morus și Utopia sa*, ce apare la Editura PSD, Colecția „Biblioteca socialistă”, în 1945, cu 320 p. Radu Grigorovici, personalitate a vieții științifice contemporane cu contribuții fundamentale în fizica semiconducătorilor amorfi, devine membru corespondent al Academiei Române (21 martie 1963), membru titular al Academiei Române (22 ianuarie 1990), vicepreședinte al acesteia (2 februarie 1990–1 februarie 1994), *Doctor Honoris Causa* al Universității București (1996), Cetățean de Onoare al Municipiului Rădăuți (27 noiembrie 1997), președinte de onoare al Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina (1999–2008), director fondator al Institutului „Bucovina” al Academiei Române (2007). Acad. Radu Grigorovici, „plutaș curajos și abil pe apele istoriei” (Rodica Marchidan, 2011), „o conștiință a binelui” (Marin Aiftincă, 2011), se stinge din viață la 1 august 2008. La centenarul nașterii sale, în Bucovina îi sunt dedicate manifestări științifice aniversare: Cernăuți, 27–30 septembrie; Rădăuți, 10–11 noiembrie 2011. „Analele Bucovinei”, periodicul științific semestrial al Institutului „Bucovina”, apar în acest an cu un tom omagial: anul XVIII, nr. 1 (36), [ianuarie – iunie] 2011, 342 p. Un număr special, aniversar, îi închină și „Glasul Bucovinei”, revistă trimestrială de istorie și cultură, anul XIX, nr. 1 (73), ianuarie – martie 2012, 134 p.

Constituția din 1923, democratizarea vieții publice din România, „socializarea” pământului și a industriei, unificarea și administrarea provinciilor unite.

La alegerile parlamentare din mai 1920, Gheorghe Grigorovici este ales deputat și senator în Parlamentul de la București. La alegerile din iunie 1931, obține unul din cele șapte mandate de deputat ale PSDR. La congresul de constituire a Federației Partidelor Socialiste din România, desfășurat la Ploiești, în 19–20 iunie 1921, este ales președinte al Comitetului Executiv, iar în perioada 1936–1938, ocupă funcția de președinte al C.C. al PSD din România. O eroare este, însă, în pofida motivării sale, semnarea manifestului de fondare, în decembrie 1938, a Frontului Renașterii Naționale, un instrument politic al dictaturii carliste. În urma alegerilor pentru „simulacrul” de Parlament, din 1–2 iunie 1939, Gheorghe Grigorovici devine „senator”, apoi, în 24 noiembrie 1939, este numit subsecretar de stat la Ministerul Muncii.

Pentru viziunea și intransigența sa, „social-democratul bucovinean Grigorovici” este considerat „inamic declarat al bolșevismului rus și maghiar”, așa cum raportează grupurile comuniste din România în documentul adresat, la 16 mai 1920, Biroului de Sud al Internaționalei a III-a, ori cum scriu acestea în manifestul de la sfârșitul anului 1920: „trădător”, „contrarevoluționar” și „șovăitor”¹⁹.

Etichetat „trădător al clasei muncitoare”, Gheorghe Grigorovici este arestat în 13 iunie 1949 și deținut în penitenciarul Văcărești, fără să fie judecat. Aici, moare, în 18 iulie 1950. În 25 septembrie 1952, își pune capăt vieții, soția sa, dr. Tatiana Grigorovici, „cea mai erudită femeie din mișcarea socialistă din Austria”, „femeia-savant a mișcării socialiste austriece” (Henri H. Stahl, 1981), „o personalitate impresionantă, de o inteligență deosebită” (Manfred Reh binder, 2007)²⁰.

„Tatăl meu – scrie acad. Radu Grigorovici în 1996 – era o figură politică frapantă, care trezea ușor admirație și antipatie. Era un bun orator în câteva limbi, un bun elector – mandatele sigure ale social-democraților din România erau în Ardeal, cele ale lui Fluieraș și Jumanca, în Banat cel al lui Eftimie Gherman și în Bucovina cel al lui George Grigorovici –, iar ca tip intelectual și temperamental, un intuitiv și un pătimaș. Ca social-democrat convins – părăsise medicina pentru a se dedica politicii –, vedea drept ținte tactice ale mișcărilor politice muncitorești din acea epocă realizarea revoluționară a democrației și prosperității, precum și formarea de state naționale suverane, după care să se porceadă abia spre țintele strategice ale societății socialiste și a[le] cooperării pașnice internaționale. Din aceste convingeri ferme se trăgea opoziția sa hotărâtă față de bolșevici, pe care a plătit-o cu viața împreună cu mama mea”²¹.

¹⁹ Vezi și Petru Rușindilar, *op. cit.*, p. 140.

²⁰ Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, București, Editura Minerva, 1981, p. 21; Horst Klein, *op. cit.*, p. 137. Vezi, între altele, și articolul „Trista poveste a Tatiane Grigorovici”, nesemnat, postat în 5 martie 2014 pe Blogul BZI Cultural; <https://cultural.bzi.ro/trista-poveste-a-tatiane-grigorovici-11399> (6 februarie 2019).

²¹ Radu Grigorovici, *Bucovina între milenii. Studii și documente*, pp. 34–35. În anul 2000, familia academicianului Radu Grigorovici organizează la București comemorarea a 50 de ani de la moartea lui

Moartea acestora, survenită în condiții dramatice, marchează sfârșitul unei campanii dure de exterminare a conducerii Partidului Social-Democrat Român („dărâmarea și nimicirea democrației”)²², despre care vorbește și scrie deputatul socialist bucovinean Gheorghe Grigorovici, în analiza sa, încă înainte de adoptarea Constituției României din 1923. Prin destinul său dramatic, Gheorghe Grigorovici ilustrează, totodată, destinul generației care a înfăptuit Marea Unire din 1918²³.

Gheorghe Grigorovici, „fruntaș social-democrat în Bucovina înstrăinată și apoi în România Mare, la a cărei formare a contribuit” și a 48 de ani de la moartea Tatiane Grigorovici, „soția și tovarăsa sa de luptă pentru o lume fără năpăstuiți și persecutați”, care „a plecat din voia ei să îi stea alături”, cum scrie în anunțul publicat, cu această ocazie, în cotidianul „România liberă”. Textul enunțului ne este comunicat de dr. Rodica Marchidan, în corespondența cu noi din 16 februarie 2019.

²² Iată câteva exemple: Ion Flueraș (născut în 2 noiembrie 1882, la Chereluș-Arad), socialist de frunte al epocii, deputat pe listele PNȚ, în 1928, este arestat în 1948 și condamnat la 15 ani de temniță grea pentru „crimă de înaltă trădare”. Este omorât în închisoare, la Gherla, în 7 iunie 1953, de către alți doi deținuți. Josif Jumanca (născut în 23 decembrie 1893, în satul Folea, comuna Voiteg, județul Timiș, membru al Partidului Social-Democrat din Transilvania, deputat în Parlamentul României, este exclus din PSD după Congresul din 10 martie 1946. Arestat de către autoritățile comuniste și închis, moare în detenție, în 26 iunie 1949, la Jilava. Eftimie Gherman (născut în 1894, în Lăpușnicu Mare, județul Caraș-Severin) pleacă în exil după instaurarea regimului comunist (octombrie 1947). În 1948, pune bazele Grupului Sindicaliștilor Români din Exil, este vicepreședinte al Centralei Internaționale a Sindicatelor Libere din Exil (1949) și membru al Adunării Națiunilor Europene Captive (1954). Rămasă în țară, familia sa este deportată în Bărăgan. În 1967, reușește să o aducă pe soția sa la Viena, unde își stabilise domiciliul. Reîntors în țară, în octombrie 1977, se stabilește în comuna sa natală, unde moare în 16 aprilie 1980. Eftimie Gherman este autorul lucrării *Memorii. Contribuții la istoria mișcării socialiste*, București, Editura Fundației „Constantin-Titel Petrescu”, 2000.

²³ Vezi, între altele: „Generația Unirii, exterminată în închisori”, documentar întocmit de Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Fundației Academia Civică, publicat de „România liberă”, ediția online, din 1 decembrie 2006; <https://romanalibera.ro/special/.../generatia-unirii--exterminata-in-inchisori-2698> (24 septembrie 2018); Romulus Rusan, „Elitele Unirii exterminate în închisori”, în „Revista 22”, editată de Grupul pentru Dialog Social, documentar postat pe Internet în 21 noiembrie 2008; <https://www.revista22.ro/elitele-unirii-exterminate-in-inchisori-5086.html> (24 septembrie 2018). *Tot aici*, și Generația Unirii, exterminată în Gulagul comunist, documentar nesemnlat, însă fără precizarea sursei și postat la 31 mai 2009 pe un blog personal, în cadrul unui material amplu, alcătuit din mai multe zeci de episoade; Dictatura comunistă (<http://asapteadimensiune.ro/analiza-dictaturii-comuniste-xlvi.html>) (24 septembrie 2018). Documentarul din 2006 cuprinde 21 de „fruntași” din generația Marii Uniri supuși represiunii din închisorile comuniste, dintre care zece mor în detenție. Acestora li se face o scurtă biografie: Iuliu Maniu (1873 – 5 februarie 1953, Sighet), Iuliu Hossu (1885–1970), Silviu Dragomir (1888–1962), Ioan Lupaș (1880–1967), Ion Nistor (1876–1962), Mihai Popovici (1879–1966), George Grigorovici (1871 – 18 iulie 1950, Văcărești), Ion Mihalache (1882 – 5 februarie 1963, Râmnicu Sărat), Pantelimon Halippa (1883–1979), Ilie Lazăr (1895–1976), Ion Flueraș (1882 – 7 iunie 1953, Gherla), Gheorghe I. Brătianu (1898 – 23/27 aprilie 1953, Sighet), Aurel Vlad (1875 – 2 iulie 1953, Sighet), Daniel Ciugureanu (1885 – 19 mai 1950, Sighet), Sever Bocu (1874 – 21 ianuarie 1951, Sighet), Ghiță Pop (1883–1967), Onisifor Ghibu (1883–1972), Zenovie Păclișanu (1886 – 31 octombrie 1957, arestul MAI București), Emil Hațieganu (1878–1959), Iosif Jumanca (1893 – 26 iunie 1949, Jilava), Iuliu Moldovan (1882–1966). Romulus Rusan adaugă în acest documentar, în 2008, alte opt nume: Sever Dan (1885–1961), Rudolf Brandsch (1890 – 18 septembrie 1953, Văcărești/Doftana), Hans Otto Roth (1890 – 1 aprilie 1953, lagărul Ghencea), Alexandru I. Lapedatu (1876 – 30 august 1950, Sighet), generalul Henri Cihoski (1871 – 18 mai 1950, Sighet), generalul Ioan Rășcanu (1874 – 25

Erick Beck nu-l menționează pe Gheorghe Grigorovici în volumul I al monumentalei sale lucrări *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina. Literatur bis zum Jahre 1965*, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes, 1966. Lucian Predescu, în *Enciclopedia României – „Cugetarea”*. *Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, București, Editura „Cugetarea” – Georgescu Delafras, 1940, îi trece două dintre lucrări: *Constituția sovietică și constituția democratică*, București, 1923; *Die Notwendigkeiten der Zeit* [Nevoințele/Exigențele timpului], Cernăuți, f. a. După aproape șase decenii, Petru Rușșindilar, în lucrarea sa *George Grigorovici și social-democrația în Bucovina*, București, Editura Fundației „Constantin-Titel Petrescu”, 1998, o menționează numai pe cea dintâi, într-o notă sumară: G[heorghe] Grigorovici, „Constituția sovietică și constituția democratică”, în *Noua Constituție a României, 23 de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*. Cu o anexă cuprinzând noile constituții europene [și] un *Cuvânt de deschidere*, din 18 decembrie 1922, al prof. Dimitrie Gusti, președintele ISR, București, Tiparul Cultura Națională, [1923], pp. 53–55²⁴. Noi o completăm acum, folosind și alte surse.

Nici în privința articolelor publicate în presa vremii de Gheorghe Grigorovici, lucrurile nu stau cum ne-am fi așteptat. Încercăm acum, pentru prima oară, să alcătuim o listă a acestora, folosind sursele pe care le cităm la sfârșitul articolului nostru biobibliografic²⁵. Ordinea acestora este cea cronologică: „Socialismul în Bucovina” („Viitorul social”, București, nr. 1, august 1907); „Votul universal egal” („Calendarul muncii pe anul 1907”, București, I, pp. 105–109; votul universal egal este „punct în programul minimal social-democrat”); „Cine sunt creștin-socialii din Austria?” („Calendarul muncii pe anul 1909”, București, III, pp. 55–61); „Din mișcarea sindicală în Bucovina” („Viitorul social”, nr. 6, ianuarie 1908); „Cum privesc social-democrații români din Bucovina situația de față” („Social-democrația”, București, nr. 31, 30 decembrie 1918; formarea de state naționale suverane pe ruinele vechii Austro-Ungarii, văzută ca „țintă tactică” a social-democrației); „Fenomenul crimei în lupta politică din România Veche” („Vremea nouă”, Cernăuți, nr. 81, 19 decembrie 1920); „Spre o vreme nouă” („Vremea nouă”, Cernăuți, nr. 88, 15 februarie 1921).

---

februarie 1952, Sighet), Ion Pelivan (1876 – 25 ianuarie 1954, Sighet), Theodor Cudalbu (1863 – 21 ianuarie 1954, Sighet). Documentarul de aici, cuprinzând 29 de personalități ale generației Marii Uniri de la 1918, dintre care 16 mor în detenție, se constituie într-un impresionant memorial, îndemnându-ne și în Anul Centenarului Marii Uniri nu doar la reflecție istorică, ci și la o lucrare neconținută de consolidare a unei necesare „pedagogii a memoriei” („necurmata datorie a memoriei”) și a unei „etici a neuitării”, despre care scrie Monica Lovinescu, în *Etica neuitării. Eseuri politico-istorice*, antologie și prefață, *Hermeneutica libertății*, de Vladimir Tismăneanu, București, Editura Humanitas, colecția „Zeitgeist”, 2008.

²⁴ Petru Rușșindilar, *op. cit.*, pp. 149–150.

²⁵ De folos ar fi și un opis, adnotat, al cuvântărilor rostite, de-a lungul timpului, de Gheorghe Grigorovici, care să valorifice *Registrul de cuvântări*, aflat astăzi în Arhiva „Grigorovici-Marchidan” (București), punându-se astfel la dispoziția celor interesați un instrument nou de lucru.

Despre viața și activitatea lui Gheorghe Grigorovici, scriu, de-a lungul anilor, între alții: – *** „George Grigorovici”, scurtă biografie a deputatului în Parlamentul austriac, articol nesemnlat, ilustrat cu reproducerea unei fotografii, p. 82, în „Calendarul muncii pe anul 1909”, București, pp. 82–83 (Calendarul apare în perioada 1907–1916, sub îngrijirea Cercului de Editură Socialistă, în cadrul colecției „Biblioteca România Muncitoare”); – Lucian Predescu, *Enciclopedia României „Cugetarea”. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, București, Editura „Cugetarea” – Georgescu Delafras, 1940 (reeditată în 1999, în ediție anastatică); – Petru Rușindilar, „Un precursor al socialismului în Bucovina – George Grigorovici”, în „«Suceava». Anuarul Muzeului Județean de Istorie”, IX, 1982, 1982, pp. 433–450; – Marian Olaru, „George Grigorovici, militant social-democrat din Bucovina istorică”, în volumul Petru Bejenaru (coordonator), *Compendiu istoriografic al Liceului Teoretic „Eudoxiu Hurmuzachi” 1872–1997*, Iași, Editura Bucovina, 1997, pp. 48–51; – Petru Rușindilar, *George Grigorovici și social-democrația în Bucovina*, București, Editura Fundației „Constantin-Titel Petrescu”, 1998; – Lucian Predescu, *Enciclopedia României „Cugetarea”. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, București, Editura „Cugetarea” – Georgescu Delafras – Editura Saeculum I. O. – Editura Vestala, 1999, p. 379 (ediție anastatică, realizată după ediția din 1940); – Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, I, Iași – Suceava, Editura Princeps – Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, 2004, p. 456; acad. Radu Grigorovici, *Bucovina între milenii. Studii și documente*, cuvânt-înainte de D. Vatamaniuc, m. o. al Academiei Române, ediție îngrijită de Rodica Marchidan și Rodica Iațencu, indice de nume: Rodica Iațencu, București, Editura Academiei Române, Colecția „Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii” (19), 2007, pp. 20–22, 33–35, 38–39, 40–48 (cele trei interviuri reunite aici cuprind multe date și informații valoroase referitoare și la tatăl său, social-democratul bucovinean Gheorghe Grigorovici); – Vasile I. Schipor, „Istorie, politică și destin. Contribuții la o istorie îndurerată a Bucovinei”, în volumul Mihai-Bogdan Atanasiu, Mircea-Cristian Ghenghea (coordonatori), *Pro Bucovina. Repere istorice și naționale*, București – Putna, Biblioteca Națională a României – Editura „Mitropolit Iacov Putneanul”, 2010, pp. 256–257; – acad. Radu Grigorovici, „Părinții”, extras din interviul acordat fizicianului dr. Victor Bârsan în 2001, republicat în *Argumente. Despre oameni, idei și politici*, cuvânt-înainte de Dan H. Constantinescu, Craiova, Editura Alma, 2011, pp. 68–74; – Vlad Brătuleanu, „George Grigorovici – 140 de ani de la naștere”, în „Glasul Bucovinei”, revistă trimestrială de istorie și cultură, anul XIX, nr. 1 (73), ianuarie – martie 2012, pp. 51–58; – Horst Klein, *Tatiana Grigorovici (1877–1952). Zum 60. Todestag der Austromarxistin* [Tatiana Grigorovici (1877–1952). La 60 de ani de la moartea austromarxistei], în „JahrBuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung 2012/III”, September 2012, pp. 132–141; – Natalia Masijan, „Spuren der hervorragenden Persönlichkeit von Georg Grigorovici in den Beständen des Czernowitzer Staatsarchivs” [Mărturii ale personalității remarcabile a lui George Grigorovici în

fondurile Arhivei de Stat din Cernăuți], în „Analele Bucovinei”, anul XX, nr. 1 (40), [ianuarie – iunie] 2013, pp. 79–85; – Dumitru Covalciuc, *Membrii Consiliului Național Român din Bucovina ales la Adunarea Constituantă din 27 octombrie 1918*, Cernăuți, Editura Druk Art, 2017, pp. 66–69; – Rodica Iațencu-Jugrin, *Senatori bucovineni în Parlamentul României Întregite. George Grigorovici (legislatura 1920–1922)*, (I–II), în „Analele Bucovinei”, anul XXIV, nr. 2 (49), [iulie – decembrie] 2017, pp. 627–638 și anul XXV, nr. 1 (51), [ianuarie – iunie] 2018, pp. 287–309 (în tomul din 2018, *Declarația lui George Grigorovici*, făcută în numele Partidului Social-Democrat, în ședința Senatului, din 8 decembrie 1921, cu privire la activitatea guvernului condus de generalul Alexandru Averescu, 13 martie 1920 – 17 decembrie 1921); – Emil Satco, Alis Niculică, *Enciclopedia Bucovinei. Personalități, localități, societăți, presă, instituții*, II (G–O), Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018, p. 105; – *Gheorghe Grigorovici*, articol biobibliografic, postat de enciclopedia liberă *Wikipedia*, urmat de un altul, tot aici, dedicat Tatianeii Grigorovici, vezi https://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Grigorovici (ultima editare a paginii – 27 mai 2018; accesat: 24 ianuarie, 1 și 2 februarie 2019); – „Generația Unirii, victimă a represiunii comuniste: George Grigorovici”, articol postat de Academia Civică în cadrul Memorialului „Din marea de amar”, cf. <http://www.memorialsighet.ro/generatia-unirii-victima-a-represiunii-comuniste-george-grigorovici/> (articol succint, cu un scurt rezumat în limba engleză, însoțit de o fotografie și fișa matricolă, accesat: 5 februarie 2019); – Carol-Alexandru Mohr, „George Grigorovici în Parlamentul de la Viena. Ultima cuvântare”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVIII, nr. 2 (57), [iulie – decembrie] 2021, pp. 549–563.

Evocarea noastră este ilustrată, în finalul studiului, prin reproducerea unor cărți poștale de epocă și fotografii, legate intim, prin mesaj, de lucrarea în sine: 1) „Czernowitz. Erzbischöfliche Residenz” [Cernăuți. Reședința Mitropolitană], ilustrată serială litografiată tipărită de Firma L. & P. și expedită la 12 septembrie 1904. Sursa reproducerii: www.delcampe.net; 2) „Czernowitz. Stadttheater mit Schiller Denkmal” [Cernăuți. Teatrul Orășenesc cu statuia lui Schiller], construit în 1905 de arhitecții Ferdinand Fellner și Hermann Helmer, renumiți în Monarhia Austro-Ungară prin numeroase realizări similare, dintre care amintim aici: Opera din Praga, Timișoara și Odessa, Teatrul din Bratislava, Salzburg, Oradea, Cluj, Iași etc., ilustrată poștală serială tipărită de David Gross și circulată post 1905. Sursa reproducerii: www.delcampe.net; 3) Părinții lui Gheorghe Grigorovici: Alexandra, născută Timcu, și Basil Grigorovici, născut în 1830, învățător superior, distins cu Medalia de aur „Crucea de Merit”. Fotografie executată la Atelierul Ostapovics din Cernăuți, Landhausgasse, 13. Sursa reproducerii: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan (București); 4) Gheorghe Grigorovici, fotografie executată în Atelierul Berthold Bing, Wien I, Franz Josef-Quai nr. 1, cca 1901. Sursa reproducerii: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan; 5) Tatiana Pistermann-Grigorovici, fotografie executată în Atelierul P. Tilmann din Berna, Strada Loupen, nr. 7, cca

1903. Sursa reproducerii: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan; 6) Tatiana, Radu și Gheorghe Grigorovici în refugiul din Moravia, 1916. Fotografie executată în Atelierul Sladky din Göding. Sursa reproducerii: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan; 7) Gheorghe Grigorovici la masa de lucru, în casa de pe Strada Vasile-Vodă Lupul, Cartierul Vilelor, din capitala Bucovinei, fotografie realizată de Atelierul Salo Brüll, Cernăuți, începutul anilor 1930. Sursa: Arhiva Familiei Grigorovici-Marchidan; 8) Tatiana, Gheorghe, Radu și Elena Grigorovici, născută Răzvan, Cernăuți, 1934. Sursa reproducerii: Radu Grigorovici, *Argumente. Despre oameni, idei și politici. Imagini*, Craiova, Editura Alma, 2011, p. 59) Participanții la Conferința științifică internațională „Bucovina și bucovinenii în secolul al XIX-lea. Tradiționalism și modernitate”, cea de-a XIX-a sesiune anuală de referate și comunicări științifice a Institutului „Bucovina” al Academiei Române, închinată Centenarului nașterii academicianului Radu Grigorovici, director fondator al instituției, Rădăuți, 11 noiembrie 2011.

Pentru concursul și generoasa solitudine, îi suntem recunoscători doamnei dr. Rodica Marchidan, din București, un exemplu de statornică preocupare pentru gestionarea și valorizarea moștenirii culturale a distinsei sale familii, de nedezmințită dragoste pentru Bucovina și de prețuire a valorilor de patrimoniu ale acesteia. Vie recunoștință nutrim și pentru solitudinea arătată, ca de atâtea ori, de Raluca-Irina Muscă, bibliotecara Institutului „Bucovina” de la Rădăuți, în operațiunile de retușare și pregătire pentru tipar a reproducerilor noastre.

*

În *Anexa 2*, reproducem integral intervenția lui Gheorghe Grigorovici în dezbaterile din ședința a treia a Consiliului Național Român din seara zilei de miercuri, 13 noiembrie 1918, nutrind convingerea că, astfel, aducem un spor în cunoașterea activității sale politice și publice, aflate în serviciul națiunii noastre la un moment de răscruce din istoria contemporană²⁶.

Ortografia și punctuația din documentul excerptat de noi²⁷ sunt cele stabilite de Academia Română și în vigoare astăzi. Exceptând scrierea cu *-ŭ* (-u final, ca în *războiŭ*), am păstrat formele fonetice, lexicale și gramaticale ale epocii (populare,

²⁶ Avem în vedere aici, în primul rând, „dosarul național nîncheiat” din istoriografia Unirii, privită ca „o temă cardinală a discursului istoric românesc” și nevoia/imperativul „dirijării investigațiilor și către zona mentalităților colective, în lumea elitelor românești și spre comunitățile sătești”, despre care scrie, cu un deceniu în urmă, profesorul Iacob Mărza. Vezi pentru aceasta: I. Mărza, „Perspective contemporane asupra anului 1918 în istoriografia română”, în „Anales Universitatis Apulensis”, series Historica, Alba Iulia, nr. 2–3, 1998–1999, pp. 79–85 (Pentru utilizatorii interesați, studiul este disponibil acum și pe Internet la adresa următoare: diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_auash/annales_2_3/11.pdf; (20, 21 septembrie 2018, 16, 17 ianuarie 2019).

²⁷ Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei, 28 noiembrie 1918. Studiu și documente*, București, Editura Cartea Românească, 1928, pp. 125–130 (volum tipărit sub egida Așezământului „Ion I. C. Brătianu”).

regionale, arhaice) ilustrate de document: *aceste* (acestea: „vorbe ca aceste”), *acuma* (acum), *aice* (aici), *austriaci* (austrieci), *cari* (care), *cerca* (încerca), *dară* (dar), *falșificare* (falsificare), *ferestraie* (de obicei, folosit la plural: gatere, instalații industriale, uzine pe marginea apelor de la munte, unde se taie lemnele de brad ca bușteni, rigle și scânduri), *ici* (aici), *instigație* (instigare), *împăciuiți* (împăcați: „rămâneam împăciuiți”), *vom împlini* (vom îndeplini), *însamnă* (înseamnă), *jidani* (aici, ca în textele folclorice și, ca aproape peste tot în epocă, fără nuanță peiorativă: evrei), *mâni* (mâini), *nație* (națiune), *neutral* (neutru: „țări neutrale”), *obicinuiți* (obișnuiți), *pacinic* (pașnic), *patrusprezece* (paisprezece), *precumpeni* (precumpăni), *prezident* (președinte), *provizorice* (provizorii), *nu se primesc* (nu se admit, nu se aprobă, nu se aleg), *rămâie* (rămână), *serv* (aici, servitor, slujitor; persoană aflată în serviciul public: „să fii serv credincios, alesul națiunii”), *spitaluri* (spitale), *ucraini* (ucraineni), *vajnic* (în text, cu sensul mai vechi, apropiat de al etimonului din limba rusă, de unde provine: „important”, „grav”, „serios” – „lucru foarte vajnic”, spre deosebire de sensurile din limba contemporană: energic, puternic, viguros). Acolo unde s-a impus, intervențiile noastre au fost marcate prin croșete [...].

ANEXA 2

Intervenția lui Gheorghe Grigorovici în ședința a treia a Consiliului Național Român, din 13 noiembrie 1918, referitoare la programul de guvernare prezentat de guvernul provizoriu condus de Iancu Flondor

„Eu am declarat că nu am încredere în prezidentul guvernului. Azi declar că nu am încredere în guvernul întreg, cel puțin însă în cei mai mulți din membrii lui, nu în toți, căci în d-l Sârbu, de exemplu, am încredere. Programul guvernului e prea general și nu corespunde timpului. În cele ce ne interesează ca români, ne așteptăm cu entuziasm la unirea românilor. Unirea trebu[i]e să rămână[i]e un ideal pentru care, dacă nu-l vom împlini, nu merităm numele de români (Trăiască!). Am spus-o în Parlament și o spun și aice că nu se face totul pe calea adevărată, că nu se primesc la noi toate păturile sociale la colaborare. Eu, ca social-democrat, de pildă, numai mulțumită mandatului meu ca socialist nu aș fi reprezentat aici, dacă nu eram deputat. La fel s-a procedat și la comună. Rutenii, când au luat stăpânirea în mâni, au pus la comună ca șef pe un socialist, românii, însă și anume românii conducători, nu națiunea, au făcut altfel. Dară va veni odată o furtună și va sufla spuma, de va rămânea numai laptele hrănitor. Socialiștii sunt reprezentați într-un număr ridicol. S-ar fi așteptat ca, dacă s-a format Constituanta, pe care am criticat-o în presă, să fie ales și un socialist, și să nu fiu numai eu ales, și aceasta nu ca socialist, ci ca deputat în Parlament. Doar atât tact trebuia să aveți ca, dacă ați acaparat dreptul să faceți Constituantă, să întrebați și pe alții (O voce: „Nu ne trebu[i]e partide!”). Din vociferarea aceasta înțeleg că nu

ne trebu[i]e partide. Ba, ne trebu[i]e partide, și anume partide împărțite după pături. O nație sănătoasă trebu[i]e să aibă pături, trebu[i]e să aibă clase și clasele au interese deosebite și, pentru realizarea lor, formează partide. În momentul când nația e unită, atunci abia începe munca cum se cade, pentru ca să fii serv credincios, alesul națiunii (Bravo!). Începutul meu e un început de protest. Dar nu știm cum vom rămânea, nu știm cum va decreta poporul. Semne se arată că la poarta noastră e rău; începe să bată la poartă muncitorul de la țară și muncitorul de la oraș. Să le înțelegeți și să deschideți poarta, cât mai e timp. Dacă nu o deschideți, poarta se va sparge și se va sfărâma, nu prin instigație, ci prin durerea și necazul ce s-au îngrămădit în popor. Căci nu înțelege poporul român de ce, în numele lui, să vorbească numai clasele suprapuse. Asta e primul meu protest.

Cu privire la diferitele puncte ale programului, am următoarele de observat. În afacerile externe, trebu[i]e să fim precauți. Nu trebu[i]e a se mira, când își exprimă un socialist păreri cari se potrivesc cu părerile naționaliștilor. Dacă îmi strânge cineva mâna pentru că am vorbit în sens național, trebu[i]e să spun că aceasta nu o fac numai ca român, ci tocmai ca socialist, căci doresc libertatea pentru oricare popor. Însă, socialistul iarăși nu poate decât să vorbească în sensul să nu ne sprijinim în protecția puterilor mari. Am văzut ce s-a ales din bulgari și ucraini, cari și-au legat soarta de Puterile Centrale. În politica externă e cumînțeni[e] aceea care e garanția cea mai bună pentru viitor. Gândiți-vă la bătrâni și la politica ce au făcut ei. Nu pomeniți numai de Ștefan. Ștefan-Vodă e mort și moartă e și iobăgia de pe timpul lui. Nu el, ci virtutea românului a creat gloria lui. Dar, pe lângă virtute, și cumînțenia lui l-au salvat și l-au conservat. El se punea la cale cu popoarele vecine și înțelegea să-și conducă destinele așa ca să existe, să trăiască și ne-a păstrat și nouă posibilitatea să existăm. Însușirea aceasta nu o are guvernul acesta. Chiar din capul locului, dacă nu vorbește cu atâta vehemență însă de integritatea Bucovinei, a greșit. Noi nu știm politica ce o duce România. Politica veche a românilor a fost că ei s-au purtat cu toții în înțelegere bună. Noi vrem să dictăm politica întregii politici românești. Noi nu putem să facem nimic fără îndrumarea României. Noi, după viitoarea împreunare cu România, în unire, vom fi vreo cincisprezece milioane de popor, din care un milion și jumătate, și mai mult, vor fi neromâni. Și aice va precumpeni elementul german, cu jidanii, și elementul rutean, cu Wassilko chiar (Ilaritate). Țara aceasta se declară autonomă, unde românii sunt în minoritate. Veți restitui astfel vechea Dietă, unde ați fost în minoritate.

Să vorbesc și despre deputați. Nu e adevărat că Consiliul Național al Deputaților s-a constituit în urma manifestului împărătesc. Când am văzut că legiunile ucraine au fost trimise în țară, fără să ne putem explica necesitatea lor, ne-am legat în Consiliu Național. Din momentul acesta, și eu sunt legat de el. Urma va alege cine a greșit. Noi eram să ne înțelegem cu ucrainii într-un mod foarte firesc. După modul nostru de înțelegere, pe care-l avem noi în gând, sigur că rămâneam împăciuși.

Ucrainii sunt o parte a poporului rusesc, și ei o știu că viitorul lor e pe lângă Rusia. Așa va forma Rusia aceasta un popor de cel puțin o sută douăzeci până la o sută patruzeci de milioane, care va avea o mare însemnătate. Noi, un popor de patrusprezece milioane, trebu[i]e să știm cum vom trăi cu un popor de 140 de milioane. Antanta e o formațiune de azi. Luați însă un caz: anume cazul că se va isca curând un război nou, anume între Japonia și America, un război tot atât de însemnat ca și cel de azi, care ar absorbi puterile Angliei în altă direcție. Atunci suntem la dispoziția poporului vecin, a poporului rus. De aceea deputații români din Parlament au vrut să se înțeleagă cu ucrainii. Acest punct de vedere e cel adevărat. A fost greșit să proclamăm integritatea Bucovinei așa de vehement. Pământul e al nostru? Dar pământul e al aceluia ce-l muncește. Aci, țăranul nu vă va înțelege. Țăranul rutean și politicește trebu[i]e să stăpânească acest pământ. Dacă se poate, să o faceți așa. Dar, dacă faceți politică bucovineană, atunci ori dăm tuturor vot universal, secret și proporțional, ori nimeni nu va vrea să știe de noi. Iar, dacă dați vot universal, sunteți în minoritate. De aceea deputații aveau planul să se despărtească de ucraini, dându-le teritoriul până la Prut, însă comunele române Mahala, [Boian], Noua [Sulița] aveau să ne rămâie nouă. Și așa eram în minoritate, dar rămâneam cu poporul german, care, din punctul de vedere național, nu ne este periculos. Acum judecați și vedeți ori de sunteți în drept, dacă credeți că planul a fost așa de perfid. N-a fost la mijloc nici trădare, nici altă copilărie. A fost un element de rațiune în politica externă.

În programul guvernului s-a vorbit de chestiile externe foarte general. S-a vorbit numai de țări neutrale și de Antantă. Între țări neutrale e și Ucraina?

În privința sufragiului, s-a vorbit de baze largi. De baze largi a vorbit și Tisza, până a fost împușcat. Noi nu vrem nicio falsificare a votului. Guvernul trebu[i]e să declare că va da vot universal, secret și proporțional. Votul proporțional e metoda cea mai bună pentru a face alegeri pacinice, bune, fără ură, căci îi garantează fiecărei minorități, până la un număr oarecare, un mandat. Aci, aș cere deslușiri. Ce privește sufragiul orașelor, aș avea de spus că orașenii sunt o pătură deosebită, și oricând privilegiile orașelor au fost o măsură pentru nivelul cultural al unei țări.

La finanțe, s-a spus că toate sunt provizorice, căci nu voim să hotărâm asupra intereselor materiale ale celorlalți locuitori ai țării. Dar ei au și drepturi, ei trebu[i]e să aibă parte și la hotărârea schimbărilor politice din țară. La rectificare, s-a vorbit și de industrie. De industrie e legată soarta muncitorului. Avem și noi muncitori pe la cele câteva fabrici, îndeosebi la fereștra[i]e. Trebu[i]e să pășim și în interesul lor. La reedificare, s-au amintit numai gospodăriile țărănești, dar și muncitorii au suferit în acest război și trebu[i]e să ne gândim și la dâșii când vorbim de reedificare.

La apărarea țării, înțeleg că legiunea de voluntari nu va fi sub [condusă de] ofițeri din România, ci sub ofițeri români din Bucovina.

Chestiile agrare. Am încredere în persoana domnului Sârbu, însă știm că în guvernul acesta nu are să rămâ[i]e. În program, nu am văzut principiile

reformelor agrare. S-a spus numai că răul trebu[i]e apucat cu rădăcina. Aceasta a făcut-o țăranul rus: el și-a luat singur pământul. Așa are să vie și la noi, însă eu nu doresc aceasta. Dar țăranul român e strașnic necăjit și, în 1905 (O voce: 1907!), el a arătat o probă de aceea ce trebu[i]e să facă, când ciocoiul promite și nu ține. Dacă grăiești cu dânsul îți spune: «Nu mai suntem noi cei proști, să stăm înaintea tunului ciocoiului». El va ști să aleagă momentul potrivit. Momentul acesta, el îl va alege și aci, până veți face reformele. Și nu doresc să o facă el. Dar ar trebui să se știe principiile după cari vreți să purcedeți. Căci, de-i dai pământul țăranului, și-i scoți sânge, cu aceasta nu vei folosi.

În chestia bisericească, eu nu mă amestec. Dar să nu reproșați guvernului austriac că nu v-a dat autonomia. De ce nu ați luat-o? Aci noi aveam starea ridicolă, unde un împărat, străin de lege, făcea cu averea bisericii ce voia. Nu ne amestecăm în chestiile bisericești. Însă în vederea unirii cu Regatul, trebu[i]e să spun că sistemul din România față de biserică e cât se poate de rău. Acolo, biserica e o unealtă în mâna guvernului, iar preotul e jandarmul satului.

Din cele ce a spus președintele guvernului despre alimentație, nu am înțeles ce însemnă introducerea concurenței libere. Concurența liberă e bună după război și când ne apropiem de țări bogate. Dar cum vrem noi să alimentăm comunele? Sistemul de protejare al societăților de consum e bun, însă după război situația se va îmbunătăți. Dar în timpul acesta, unde scumpetea e artificială acum, alimentarea trebu[i]e să se facă după sistemul de la Cernăuți, care e foarte bun. Alimentele trebu[i]e date comunelor și, dacă se dă destul, atunci poporul va fi mulțumit. Tot așa să se facă și la munte. Comunele să împărțească alimentele, nu însă cu prețurile comerciantului.

Chestiile sociale. S-a vorbit de pături de jos. D[omni]lor, nu obicinuiți vorbe de acestea. Ele sunt pături de sus. Dacă aud vorbe ca aceste, vor cerca se ajungă cu atâta mai mult deasupra și, mai ales acuma, când în toată partea aceasta a Europei, pe lângă regele Ferdinand n-a rămas niciun monarh pe scaunul său. A lipsit apoi o declarație în privința susțentațiilor, pensiilor pentru invalizi etc (I. Flondor: Bani sunt la ucraini!). Eu nu știu de aceasta, dacă mă ascultați pe mine, nu intrau în mâinile lor. Noi putem să plătim susțentațiile pe socoteala Austriei vechi; trebu[i]e să plătim văduvelor, invalizilor și toate să le punem pe domni austriaci de până acuma să le restitu[i]e. Asta e lucru foarte vajnic și trebu[i]e vorbit clar și direct, ca să înțeleagă poporul.

În privința salubrității publice, programul a fost foarte general. Nu s-a vorbit de lupta contra tuberculozei și a bolilor sexuale. Cu cât de blestemată era Austria, dar ea, pe terenul acesta, tot avea tendința de făcut ceva, creând sanatorii și spitaturi speciale pentru bolile aceste. Aceasta trebu[i]e să o luăm în program, aceasta, în special, ca să nu se zică că nici nu s-a vorbit de aceasta.

Am fost scurt, trebuia să fiu scurt, căci sunt în expectativă. Poate că legile ce se vor face vor fi bune, însă, deocamdată, nu le văd. Vă spun numai încă o dată: Bate o vreme nouă, deschideți ușa la timp, ca să nu fie spartă [!] (Bravo!)”.

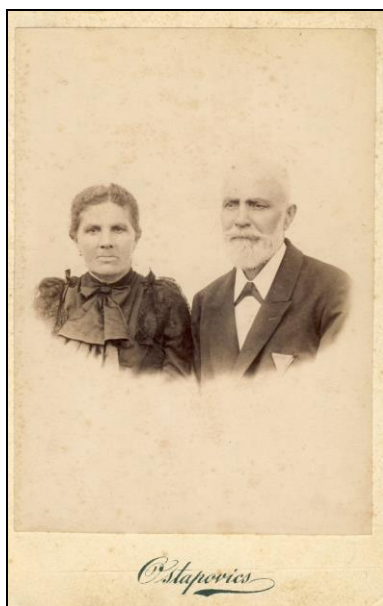
(Vasile I. Schipor, *Consiliul Național Român de la Cernăuți și rolul său în organizarea administrației românești a Bucovinei. Contribuții la un studiu monografic*, în Gheorghe Negustor, Mihai T. Nicoară (editori), *De la Imperiu la Regat: Bucovina și Războiul Întregirii*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019)

„Czernowitz. Erzbischöfliche Residenz” [Cernăuți. Reședința Mitropolitană], ilustrată serială litografiată, tipărită de Firma L. & P. și expediată în 12 septembrie 1904.
Sursa: www.delcampe.net.

„Czernowitz. Stadttheater mit Schiller Denkmal” [Cernăuți. Teatrul Orășenesc cu statuia lui Schiller], construit în 1905 de arhitecții Ferdinand Fellner și Hermann Helmer, renumiți în Monarhia Austro-Ungară prin numeroase realizări similare, dintre care amintim: Opera din Praga, Timișoara și Odessa, Teatrul din Bratislava, Salzburg, Oradea, Cluj, Iași etc., ilustrată poștală serială tipărită de David Gross și circulată post 1905.
Sursa: www.delcampe.net.

Părinții lui Gheorghe Grigorovici: Alexandra, născută Timcu, și Basil Grigorovici, născut în 1830, învățător superior, distins cu Medalia de Aur „Crucea de Merit”.
Fotografie executată în Atelierul Ostapovics din Cernăuți, Landhausgasse, 13.
Sursa: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan (București).

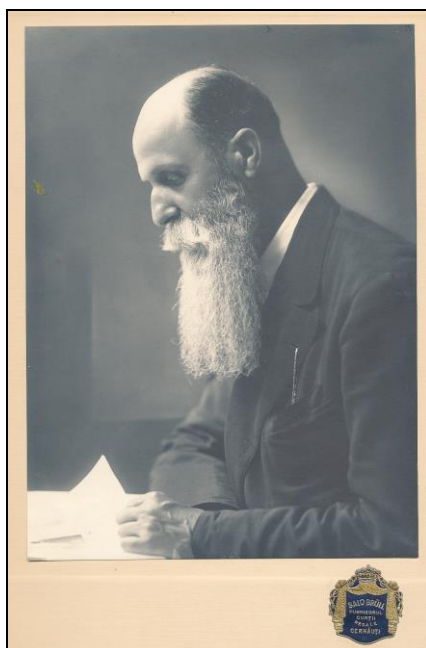
Gheorghe Grigorovici, fotografie executată în Atelierul Berthold Bing,
Wien I, Franz Josef-Quai nr. 1, cca 1901.
Sursa: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan.

Tatiana Pistermann-Grigorovici, fotografie executată în Atelierul P. Tilmann din Berna, Strada Loupen, nr. 7, cca 1903.
Sursa: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan.

Tatiana, Radu și Gheorghe Grigorovici în refugiul din Moravia, 1916.
Fotografie executată în Atelierul Sladky din Göding.
Sursa: Arhiva familiei Grigorovici-Marchidan.

Gheorghe Grigorovici la masa de lucru, în casa de pe Strada Vasile-Vodă Lupul, Cartierul Vilelor, din capitala Bucovinei. Fotografie realizată de Atelierul Salo Brüll, din Cernăuți, la începutul anilor 1930.
Sursa: Arhiva Familiei Grigorovici-Marchidan.

Tatiana, Gheorghe, Radu și Elena Grigorovici, n. Răzvan, Cernăuți, 1934.
Sursa: Radu Grigorovici, *Argumente. Despre oameni, idei și politici. Imagini*, Craiova, Editura Alma, 2011, p. 5.

Participanții la Conferința științifică internațională „Bucovina și bucovinenii în secolul al XIX-lea. Tradiționalism și modernitate”, cea de-a XIX-a sesiune anuală de referate și comunicări științifice a Institutului „Bucovina” al Academiei Române, închinată Centenarului nașterii academicianului Radu Grigorovici, director fondator al instituției, Rădăuți, 11 noiembrie 2011.